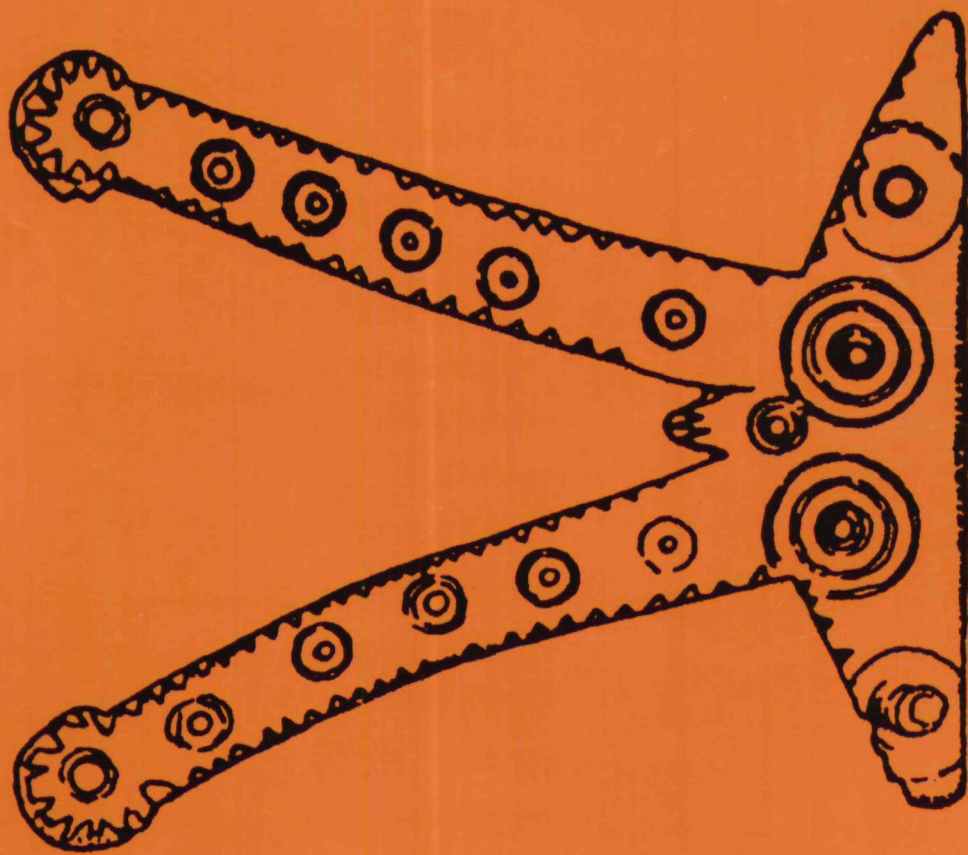

Westerheem

XXXIV-1-1985

AWN

Houweninghen onder de loep

Vondsten van een voormalig dorp in de polder Ruygten bezuiden den Peereboom

C. van der Esch

Inleiding

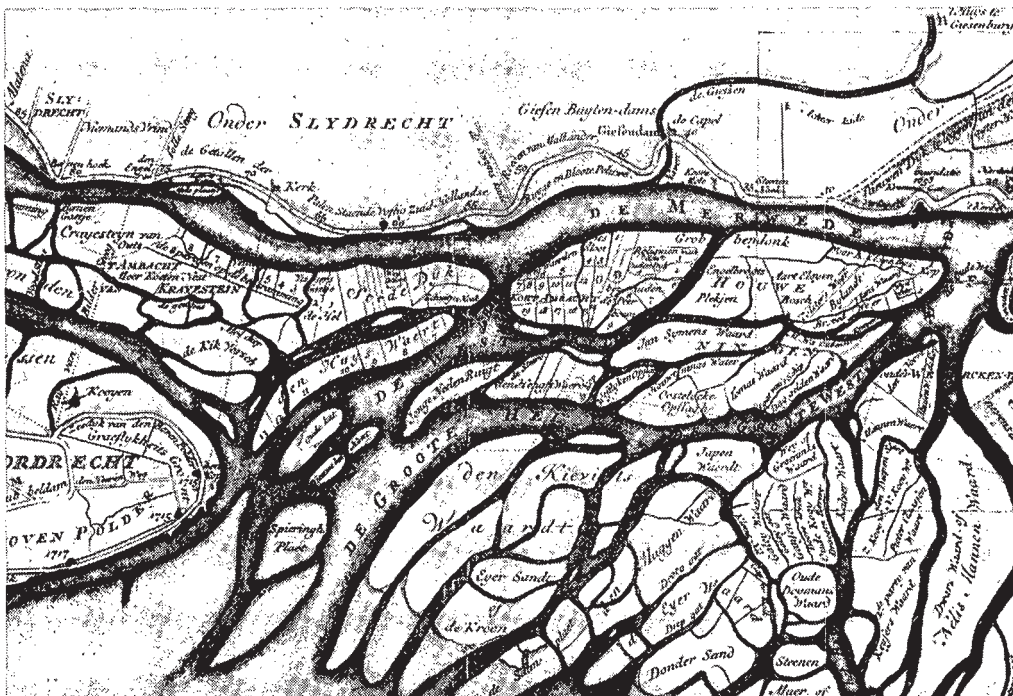
Op zaterdag 9 oktober 1983 hebben leden van de afdeling Lek- en Merwestreek, interessante laat-middeleeuwse vondsten gedaan in de polder Ruygten bezuiden den Peereboom. Deze polder is een onderdeel van de Sliedrechtse Biesbosch, het meest noordoostelijke gedeelte van de tegenwoordige Biesbosch (afb. 1). Dit gebied bestond oorspronkelijk uit verschillende waarden. Na afdamming van de belangrijkste rivieren, ontstond in de 13de eeuw door samenvoeging van het land van Altena en Heusden en de Langstraat één groot waterschap. In de 14de eeuw genaamd de „Grote Waard”. Deze werd vele malen door rivier- en zeewater geteisterd. Uitein-

delijk viel de genadeslag in de nacht van 18 op 19 november 1421, door de zogenaamde Sint-Elisabethsvloed.

Vondsten

Zo nu en dan vernemen wij, dat door graafwerk vondsten uit die tijd worden gedaan. Zo ook in deze polder. De pachter, de heer H. Groeneveld, vertelde ons, dat er in 1937 een heuvel is afgegraven waar veel stenen uit te voorschijn kwamen. Ook bij het uitbaggeren van een sloot

1. De Biesbosch, detail met boven een rand van de Alblasserwaard, gekleurde gravure, ongesigneerd, ± 1730, Gemeente-archief Dordrecht, Dordr. ill. 91³.

kwamen stenen te voorschijn. Wij besloten dan ook, door bemiddeling van de heer H. A. de Kok, de oppervlakte van de bouwvelder af te zoeken en boringen tot 1.50 meter diep te verrichten. Hierbij vonden we al direct aardewerkfragmenten van uiteenlopende makelij, zoals fragmenten van de Paffrath kogelpot, 12de eeuw en eerste helft 13de eeuw, een paar fragmenten uit Andenne, 13de eeuw, verschillende fragmenten van vroeg steengoed en het latere materiaal uit Siegburg, dat tot en met het eerste kwart van de 15de eeuw voorkwam. Ook de produkten die hier te lande vervaardigd werden ontbraken niet, namelijk gesmoord- en spaarzaam geglaazuurd rood aardewerk van grappen, waterkannen, koekepannen, e.d. Verder vonden we randfragmenten van borden die met slibtechniek versierd waren. Voorts enkele botfragmenten, resten van ijzer en twee opgerolde stukjes lood, die dienst hebben gedaan als verzwaring bij de drijfnetvisserij¹.

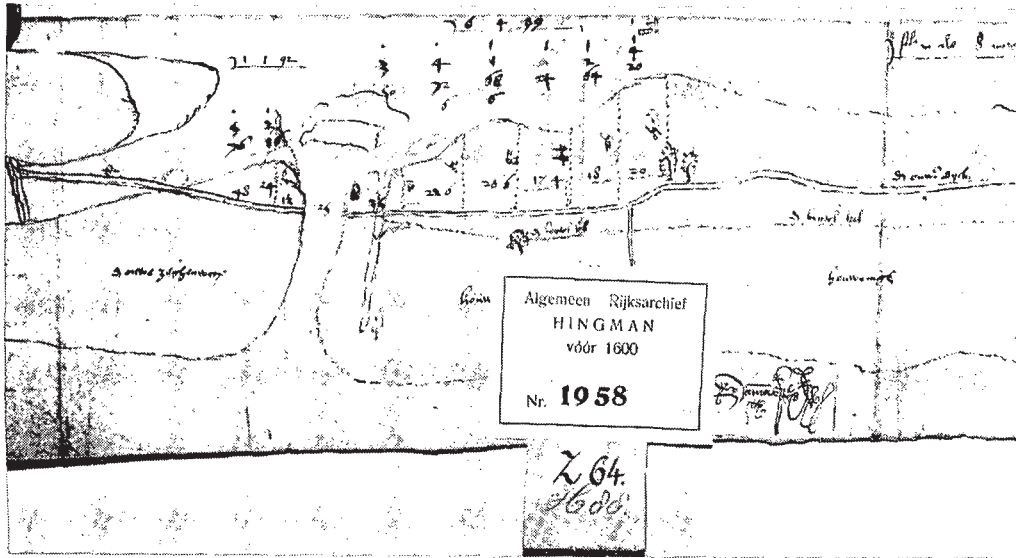
Op de bodem en in het talud van een sloot, \pm 75 meter ten zuiden van de voormalige heuvel, troffen wij tot onze verbazing drie fragmenten van een gemetselde fundering aan. De dikte hiervan bedraagt \pm 60 à 65 cm; de fundering is opgetrokken uit kloostermoppen met een formaat 29x14x6,5 cm, maar gecombineerd met een veel kleiner formaat, namelijk 22x10,5x5 cm.

De onderzijde van het gedeelte, dat zich in het talud bevindt, ligt op slechts 1.25 meter beneden het maaveld. In het centrale deel van de Biesbosch zijn bij baggerwerkzaamheden al eerder muurrestanten naar boven gehaald, maar op veel grotere diepten². Deze waren afgedekt door een dik kleipakket. Gezien de grootte van de Biesbosch zijn de teruggevonden restanten van de voormalige woonplaatsen betrekkelijk gering in aantal. Door de eeuwenlange eb- en vloedwerking is het oude polderpatroon volledig verwoest. Ook zijn er dikke lagen zand en klei afge-

zet. Door de geringe diepte van onze vondsten moeten we concluderen, dat deze strook langs de Merwede, één van de gebieden is met de minst gestoorde ondergrond. Oudheidkundige vondsten kunnen we dus eerder hier verwachten. Juist *deze* plaats is voor een uitgebreide opgraving zeer gunstig te noemen; geringe diepte en een betrekkelijk ongestoorde ondergrond. Dit geldt bijvoorbeeld niet voor Craayestein, het westelijke ambacht van het oudste Sliedrecht, ook verlaten na 1421, (in de loop van de tijd werd deze parochie verdeeld in drie ambachten, van oost naar west: Kort Ambacht, naast Houweninghe, Lang Ambacht en Craayestein). Nu is dit gebied voor het grootste deel verstoord door havens, industrie en recreatieparken.

Kerk

De fundamentresten in de sloot, bestaande uit grote 13de-eeuwse kloostermoppen en een veel jongere kleine steensoort, doen aan herbouw denken. Van de uitgebreide kaartcollectie van Hingman (Rijksarchief Den Haag) die betrekking heeft op de Biesbosch, waarvan de meeste gemaakt zijn naar aanleiding van conflicten over begrenzing van visrechten en eendenkooien, waren er slechts twee, die wij konden gebruiken. Het betreft schetskaartjes van de landmeters Cornelis Dammasz. en Coenraet Oelensz.⁴ Ze zijn vervaardigd in opdracht van Arent Cornelisz.⁵, burgemeester van Dordrecht en de Grafelijkheidsrekenkamer van Holland⁶. Ze handelen over de begrenzing van opkomende, dus aanslibbende stukken land. De betrokken landmeters hebben in het midden van de 16de eeuw, de toen aanwezige strook land met een deel van het Engelbregts Plekske, de Hoochkil, de Ruijgten bezuiden den Peereboom en het Cort Ambacht, in tekening gebracht. Met vrij grote nauwkeurigheid hebben zij de dijkrestanten gereconstrueerd. Daarop staan enkele bomen en binnen de dijk ligt een geperceleerd stuk grond waarvan lengte, breedte en oppervlakte worden opgegeven. Aan

2. Detail van kaart van het ambacht Houweninghen, links het Engelbreghtsplekske „ende ouwe zegbewerp”, „de hoghe kil”, in het midden polder Ruygten bezuiden den Peerboom met „ende beijtelkil” en Houweningh, uiterst rechts, hier net niet meer zichtbaar Cort Ambacht, gesigneerd S. Damaeszn. 80 x 28 cm. VTH 1958a, Alg. Rijksarchief, Den Haag.

3. Detail van afb. 2, waarbij bovenaan de kerk van Houweningben.

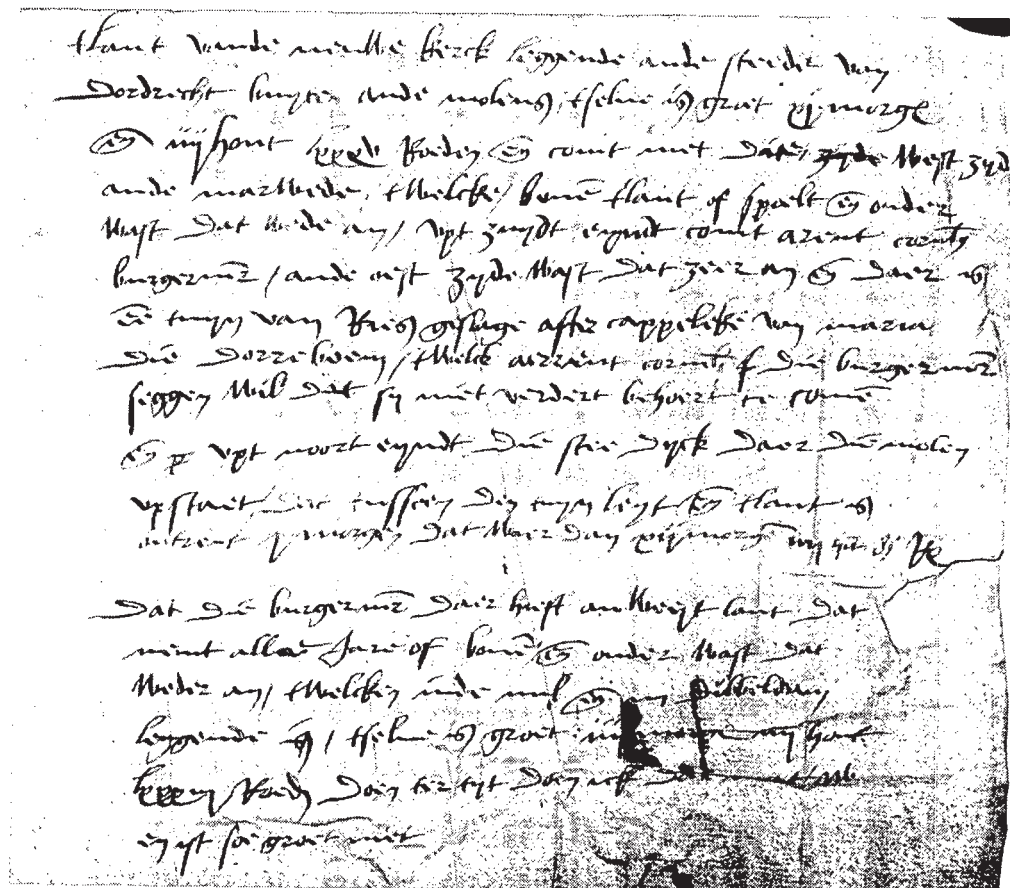

de oever van de Merwede staat een visershuisje. Op de achterzijde van het schetskaartje staat praktisch hetzelfde afgebeeld, doch met toevoeging van een kerkje, dat geheel aan de bovenrand is bijgetekend (afb. 2 en 3).

Ongetwijfeld is dit de kerk waarvan ook in 1937 restanten gevonden zijn⁷, een *berontdekking* dus (zie noot 12). Op het andere kaartje zijn met het opmeten kennelijk fouten gemaakt. De roedenmaten zijn dan ook doorgehaald. Op de achterzijde staat een tekst geschreven (afb. 4), waarvan we zouden mogen aannemen, dat deze handelt over de voorzijde van de kaart. Maar helaas slaat de gehele tekst

op een geheel ander terrein, namelijk op grond en aanwassen zuidwestelijk van Dordrecht net buiten de wallen⁸. Het gaat over grondbezit, waarbij burgemeester Arent Cornelisz. meent recht te hebben. Hij was in een procedure gewikkeld en de tekst had op een andere kaart moeten staan. De gevonden fundamentresten zijn hoogstwaarschijnlijk van de kerk van Houweninghen tegenover Giessendam. De toevoeging van het kerkje (afb. 2 en 3), toen misschien nog als een stuk muur aanwezig, is één van de schaarse, vroege afbeeldingen (zij het natuurlijk geen topografisch juiste) van gebouwen ten zuiden van de Merwede. Ook kennen we nog een niet geheel betrouwbare kaart (1277), maar waarschijnlijk in de 15de eeuw gemaakt, van de Alblasserwaard, waarop ook de strook zuidelijk van de Merwede met

4. Opschrift op de achterzijde van kaart 1958¹³, Alg. Rijksarchief, Den Haag.

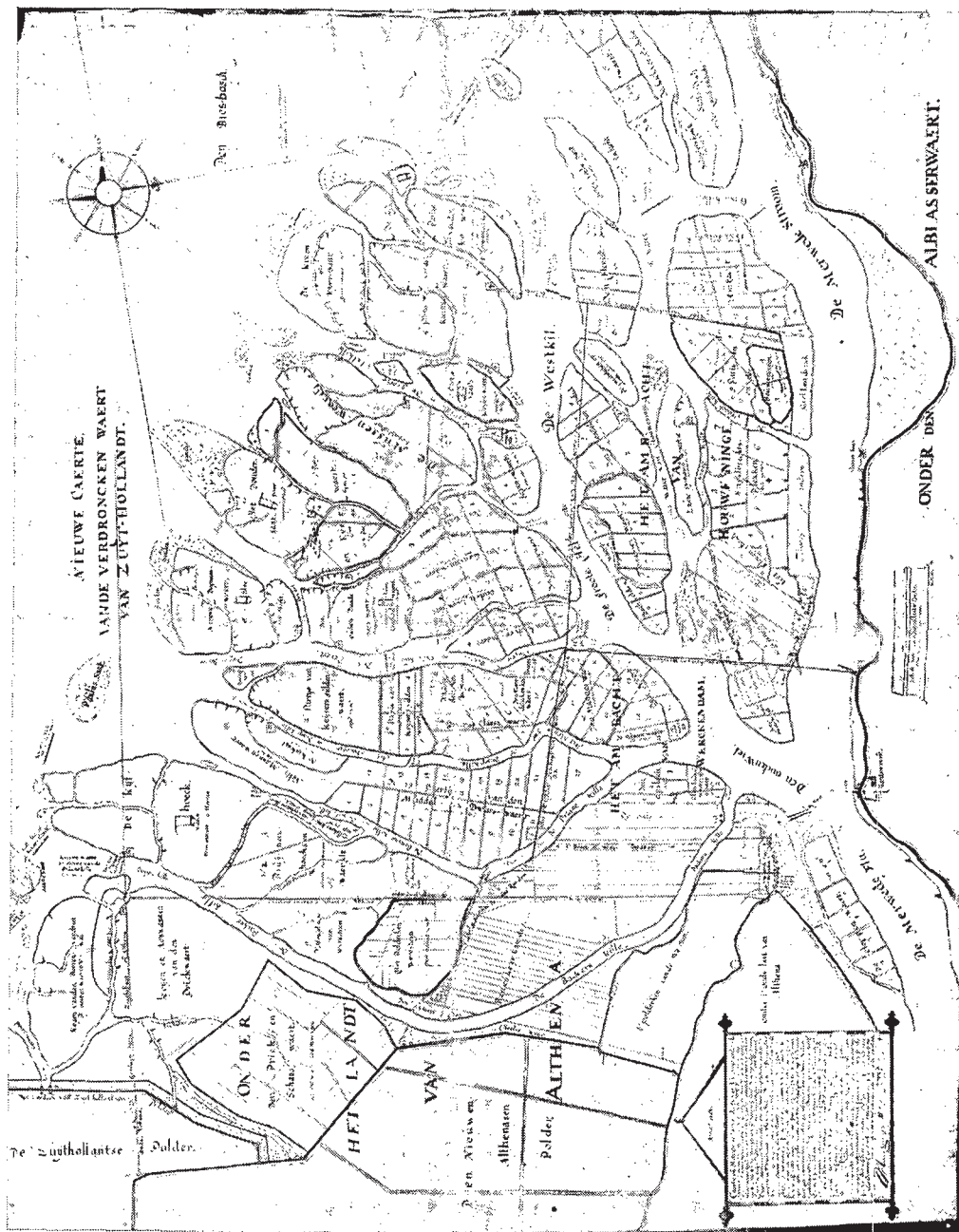

de kerkdorpen staat afgebeeld („Lande tussen de watere vande Lecke ende Den Donck”, anoniem). Ook zijn er nogal wat reconstructiekaarten, vooral uit de 19de eeuw, die een beeld vormen van de Waard vóór 1421, maar deze berusten voor een groot deel op fantasie. Gedeeltelijk is deze strook grond langs de Merwede, zij het wat opgeslibd, *oorspronkelijke* oude grond van de Grote- of Zuidhollandse Waard. De noordelijke gedeelten van de polders Kort en Lang Ambacht, Ruygten bezuiden den Peereboom en het Engelbregtsplekske zijn duidelijk hoger. Het is goed mogelijk, dat zich onder deze oude dorpskern (de kerk/kapel bestond reeds in de 11de eeuw) veel oudere bewoningsresten bevinden, bijvoorbeeld uit de Romeinse tijd, op of langs een verlande kreek of oude oeverwal van de Merwede. Ook in Craayestein, gelegen tussen de ambachten Merwede en Lang Ambacht (zie noot 3), zijn sporen uit de Romeinse tijd teruggevonden. Vele malen zijn er doorbraken geweest in de ringdijk. De veelal lage dijken waren niet bestand tegen een flinke stormvloed en hoog opperwater, dat dikwijls gepaard ging met ijsgang. Alleen al tussen Werkendam en Houwinghe zijn tijdens de 13de en 14de eeuw *minstens* viermaal gaten in de Merwededijk geslagen.

Door de eeuwen heen zullen er dus wel wat reparaties aan de kerk geweest zijn, maar rond 1400 (gezien de kleine steensoort die er in verwerkt is) ondergaat het gebouwtje een flinke onderhoudsbeurt. Mogelijk is het voor een groot deel herbouwd wegens verzakking. (Vooral sinds 1374 zijn kort achter elkaar vele overstromingen geweest.) Het is zelfs mogelijk dat het werk *na* 1421 werd uitgevoerd. Men ging immers in de Grote Waard tot dijkherstel over⁹, doch het duurde te lang om de kerk van de ondergang te redden. De tijd was ook niet gunstig te noemen. We zullen hier niet verder op in gaan. Verder onderzoek zal beslist nodig zijn om zoveel mogelijk gegevens over de bouw e.d. te achterhalen. Waarschijnlijk

verbergen de archieven nog wel het één en ander. De kerk zal men wel gesloopt hebben en de bouwmaterialen zullen wel elders gebruikt zijn.

We kennen in ieder geval verschillende charters, waarvan één reeds uit 1105, een belangrijk gegeven van Burchardus, de 23ste bisschop van Utrecht (1100—1112). Het betreft een geschil¹⁰ tussen de kerken van Sliedrecht (Schlidreht), zuidelijk Sliedrecht en Houweninghen (Hougninke). De familie Both¹¹ had in Houweninghen een kerk gesticht en aan de kerk van Sliedrecht ter bediening gegeven, maar naarmate de bevolking toenam wilde elk dorp een zelfstandige kerk en haar inkomsten behouden. Houweninghen beriep zich op een brief van bisschop Conradus (Koenraad van Zwaben 1076—1099). Uiteindelijk kwam het geschil in 1105 voor Burchardus, maar de brieven van Houweninghen werden niet authentiek bevonden. Hun kerk, de Botteskerk, was een dochterkerk van Sliedrecht, en „de kerk van Houweninghe moest alle verplichtingen die een dochter heeft ten opzichte van haar moeder, de kerk van Sliedrecht, volbrengen”. Wel werd toegestaan de mis te horen, te dopen en te begraven, mits dit geschiedde door de priester van Sliedrecht of diens kapelaan. Uiteindelijk werden toch vele van deze dochterparochies van de moederparochie afgesplitst. Want enige tijd later schijnt deze heer (welliche ambachtsheer) Both de kerk verkocht te hebben aan ridder Hendrik van Cuyk en is de kerk van Houweninghen¹¹ min of meer zelfstandig. Uit de bronnen blijkt, dat de abdij Mariënweerd (Beesd, Gelderland) interesse heeft in dit gebied, want in 1168 bezit zij goederen te Houweninghen, haar door Hendrik van Cuyk afgestaan. Deze Hendrik heeft kennelijk al enige tijd eerder *de kerk* geschonken aan het kapittel van Floreffé (bij Namen in België). We lezen namelijk, dat in 1181 de abt Herman en het kapittel van Floreffé land verkopen te Houweninghen *aan* de abt en de klooster-

5. De noordoosthoek van de Biebosch met een deel van het land van Altena (opkomende gronden in den Zuid-Hollandschen Waard). Let ook op de vele eendenkooien! 130 x 104 cm, een prachtige kaart van Matheus van Nispen, Abel de Vries en B. van den Heuwel, 11 juni 1686, VTH 1926. Alg. Rijksarchief, Den Haag.

lingen van Mariënweerd, zij doen ook afstand van de kerk aldaar. Ook in de 13de en 14de eeuw komen we in charters de „Houweningerkercke” tegen (zie noot 12).

Globale landschapsbeschrijving in de loop der eeuwen

Uit de vele reconstructiekaarten uit de 16de en 17de eeuw kunnen we een aardig beeld krijgen van de verdrongen Grote- of Zuidhollandse Waard. Het landschap zag er troosteloos uit na de ramp van 1421. Twee vloedten kort erna, die van 1422 en 1424 maakten dat het gebied geheel onbewoonbaar werd. Het water door eb- en vloedwerking vanuit zee tussen Moerdijk en Broek, schuurde er ge-

weldige diepe geulen in. De bewoners, die zich op de hogere gronden en terpen tot nog toe konden handhaven, zagen zich genoodzaakt naar elders te vertrekken¹³. In deze tijd werd Houweninghe definitief van Werkendam afgesneden bij een oude wond, „de kop van de oude Wiel” genoemd¹⁴. De geul die daar ontstond, werd in de 17de eeuw, De grote Hel- of Westkil genoemd (afb. 5). Deze is in 1851 vergraven tot wat nu de Nieuwe Merwede heet¹⁵.

De mannen die in de eerste helft van de 16de eeuw de verdrongen Waard probeerden te reconstrueren, hadden het niet gemakkelijk. Er waren heel weinig herkenningpunten voor het uitzetten van de raailijnen (grenzen). Eerst moesten de Oude Maas en de Graaf in tekening gebracht worden. Men ziet op oude kaarten duidelijk, dat de ambachten in blokken waren verdeeld. In het noorden vanaf de Merwede-oever, en in het zuiden tot de Graaf. Ook langs de Oude Maas begon de ontginning¹⁶ vanaf de hogere oeverwallen aan weerszijden van de rivier,

6. Detail van kaart VTH 1903b (Alg. Rijksarchief, Den Haag) met de grenzen van de oude ambachten en de ligging der visserijen, 84 x 56 cm, 16de eeuw. Geheel in de noordwestboek van Houweninghen de polder waar de vondsten zijn gedaan: Peerboom, tegenover Giessendam. Let ook op de dijk die hier duidelijk staat aangegeven.

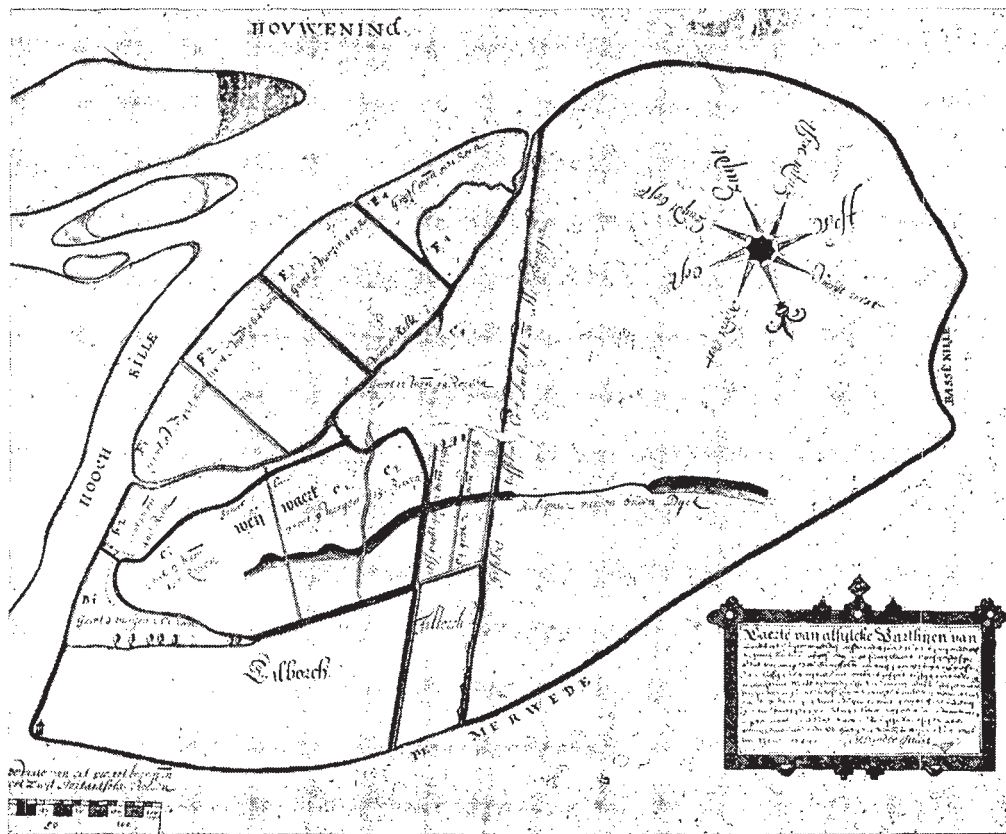

waarbij de ambachten ten noorden ervan ook aansloten tegen de Graaf. (Ten zuiden van Houweninghen lag Almsvoet).

De heerlijkheid¹⁷ Houweninghen, ook wel Houweninghe geschreven, had een oppervlakte van ± 924 morgen. In de Middeleeuwen dus duidelijk groter dan de buurgemeente Werkendam met 504 morgen. Volgens de kaart van Cornelis Schilder uit 1537¹⁸ en een kaart van Hingman (nr. 1903, afb. 6) werd de grens tussen Houweninghe en Werkendam 't Sijlweer of 't Sijlwech genoemd. Dit was een weg

7. Kaart van Weijwaert en Tilborch. Al bleven met normale vloed en hogere delen van de dorpen langs de Merwede droog, zij kwamen toch geheel geïsoleerd te liggen. Ook hier de Hoogkil, een oude doorbraak links van polder Ruuygen bezuiden den Peereboom. De rechterhelst is Cort Ambacht met de Bassekil en de Reliquen van den ouden dijk. G. van der Hulst 1644, VTH 1965 54 x 43 cm.

of kade met aan weerszijden een sloot, die vanaf de Merwededijk tot haaks op de Graaf liep. De Graaf moet een behoorlijke weg geweest zijn, die van Dordrecht tot even zuidelijk van Werkendam liep en verder aansloot op Almkerck en Almsteijn in Eemkerck. De westelijke grens met Cort Ambacht heet volgens de kaart van Schilder „Kerckebelt”, hetgeen betrekking heeft op de kerk, die behalve op een kunstmatig heuveltje, ook, zoals eerder gezegd, op een natuurlijke verhoging van het terrein stond. Hoogstwaarschijnlijk oude oeverwallen van de Merwede. Door deze hogere ligging werd de polder Ruuyten bezuiden den Peereboom (zie afb. 2 en 3) reeds in het midden van de 16de eeuw verdeeld. Waarschijnlijk werden stukjes door rechthebbende erfeigenaren behouden, of anders gekocht en verpacht. Eerst binnen de dijk, later een strookje

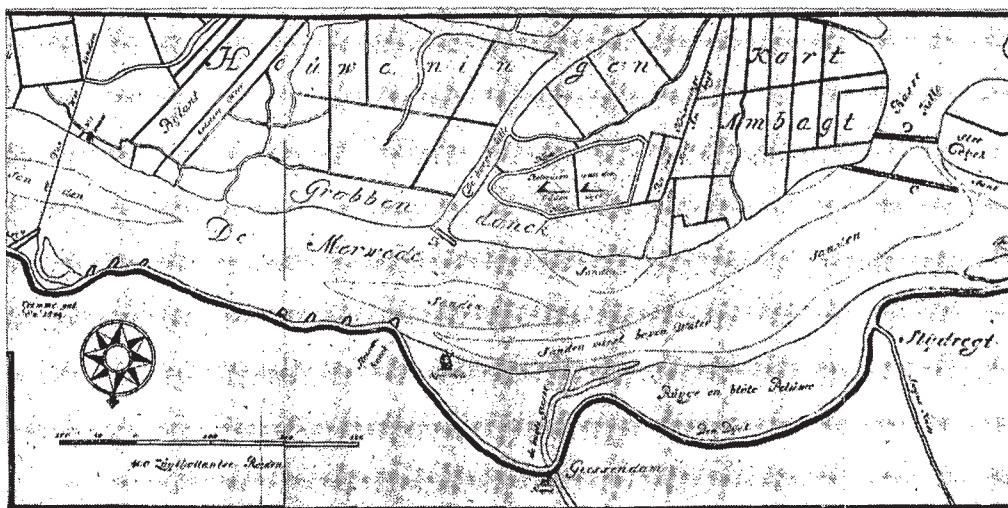
buiten de dijk tot de zgn. Beitelkil. Aan de noordzijde van de „Reliquen van den Ouden dijk” lag een *aangeslibde* strook land. De dijk lag hier immers meer landinwaarts. Deze lange strook, zich langs de Merwede verder naar het oosten uitstrekend, kwam in het begin van de 17de eeuw aan de heer Van Tilborch toe (hier stond tijdens de 80-jarige oorlog ook een redout, een veldversterking). Eind 17de eeuw heet het dan „Tilborgh of Grobendonck”¹⁹ (afb. 5 en 7). Het middengedeelte met de „Reliquen van den Ouden Dijk” wordt dan *Weijwaard* genoemd. Het zuidelijk gedeelte bestond uit grienden en „ruigten”²⁰.

Uit de literatuur en uit oude 16de-eeuwse kaarten is bekend, dat de strook grond ten zuiden van de Merwede weer vrij snel boven water is gekomen. De twee heuvels (afb. 8) welke op de kaarten steevast vermeld staan als „Reliquen van den Ouden Dijk”²¹ behoorden, evenals een gedeelte in het Cort Ambacht, tot de

8. Hier de dijkrestanten gereduceerd tot twee heuveltjes. In deze tijd was het verlanden van de Merwede al in een ver stadium. Tussen Giessendam en Sliedrecht een enorme plaat, die met normaal tij boven water bleef. Detail van kaart nr. 87, Abel de Vries 1726. Gemeente-archief Dordrecht.

noordelijke ringdijk van de Grote Waard. Deze dijk blijkt reeds in 1230 te bestaan²², en daarmee werd de aaneensluiting van de Dordtse Waard met de Woudrichemwaard gerealiseerd. Op of tegen de dijk stond vóór 1421 een boomgaard, waarvan tot zelfs in de 16de eeuw enkele bomen in dode toestand zijn blijven staan. De grootste werd gebruikt als vast punt om de zgn. raailijnen uit te zetten o.a. ten behoeve van grondgebruik en visserij. De polder Ruygten bezuiden den Peereboom is er dan ook naar genoemd. Op oude kaarten staat behalve „Peereboom” ook wel „Peerboom” gecombineerd met Poelie (populier) of poülanen. De laatste heuvel die in 1937 werd afgegraven is vrijwel zeker een huisterp geweest, aangelegd vóór de bedijking of kort erna in de tijd toen de dijken nog per ambacht onderhouden werden. Een dergelijke vaste kern spoelt niet gemakkelijk weg. Zij bevatte bij het afgraven naast aardewerkfragmenten en bakstenen een menselijk geraamte, en ook een interessante vondst, namelijk een paar import steengoed potjes waarvan één was gevuld met *gesnoeide munten*²³.

Het gebied is door de vele overstromingen langzamerhand opgehoogd. De bodemstructuur heeft een zeer wisselende op-

bouw, naast kleien ook veel zand, dat door de Merwede afgezet is. Vooral tijdens het optreden van de regressiefase van omstreeks 1600 ging de rivierinvloed geheel overheersen²⁴. Veel van de oude dijk was daardoor niet meer herkenbaar in het landschap, alleen twee heuvels waren nog zichtbaar. Volgens C. J. P. Lips diende de laatste heuvel als vluchtheuvel, hij lag op 4.10 + NAP, terwijl de rest van de polder op ± 0.90 NAP ligt. Onze aardewerkvondsten bij de heuvel lagen op een circa 30 cm dikke laag zavelige grond, hieronder bevindt zich matig tot grof rivierzand tot op de eigenlijke bewoningslaag (± 1.30 — 1.40 m beneden het maai-veld). Dit rivierzand ligt ook onder de bewoningslaag, en het wigt vooral in zuidelijke richting sterk uit, ± 100 meter zuidelijker bevindt zich geen zand meer. De aanwezigheid van zand bij het dijkvak spreekt dus voor zich, temeer omdat in dit gebied ook nu nog rivierduintjes voorkomen. Men heeft van deze vroegere oeverwallen van de Merwede dankbaar gebruik gemaakt bij de ontginning en de daarop volgende dijkaanleg. In het veld is deze verhoging nauwelijks te zien, maar op een luchtfoto (RAF, 16-9-1944) is de scheiding van zand/zavelige klei met de zware klei goed waarneembaar. Mede aan de hand van de kaarten is het verloop van de dijk in onze polder en de ernaast gelegen polder Kort en Lang Ambacht zelfs enigszins te volgen.

De Biesbosch, het is een interessant gebied zowel voor de bioloog als voor de archeoloog. Wij hopen, dat deze poging tot ont-sluiering van dit stukje Biesbosch, waarvan alleen het Houweningswater²⁵ ons nog herinnert aan dit oude voormalige dorp, aanleiding zal zijn tot verdere studie.

Noten

- ¹ Th. H. van Doorn, *Terminologie van de rivier vissers in Nederland*. Assen, 1971, hoofdstuk 3, 55.
- ² Zo stootte in 1967 een zandzuiger in het Gat van de Hardenhoek ten oosten van de Jantjesplaat op veel puin. Vermoedelijk bevond zich hier het dorp Erkentrudenkercke, ten noorden van de Maas. Het puin bestond uit hardstenen en kalkstenen fragmenten van de kerk, voornamelijk traceringen van ramen/vensters. (H. Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB*, afl. 4, april 1967). Zelf trof ik in de zestiger jaren kloostermoppen aan in het Zuidergat van de Visschen en het Gat van Lijnoorden.
- ³ Van der Esch 1965, p. 158. Hier lag ongeveer de kern van het eigenlijke Sliedrecht. Het ambacht Craayestein werd genoemd naar het kasteel. In november 1889 werd hier uit de Merwede een zandstenen leeuw en stukken muur opgehaald. Het beeldhouwwerkje bevindt zich nu in het Rijksmuseum te Amsterdam. Het huidige Sliedrecht aan de noordzijde van de Merwede werd tot in de 16de eeuw Over Sliedrecht genoemd.
- ⁴ Kaart van het ambacht Houweningen, 80 x 28 cm, 2 exemplaren. Volgens de heer K. Zandvliet (Rijksarchief Den Haag) diende deze zaak (proces, zie blz. 3) waarschijnlijk voor het hof van Holland, Coenraad Oelensz., landmeter uit Delft/'s-Gravenhage en voor de Dordtse partij Cornelis Dammaesz.
- ⁵ Aernt Corneliszoon van den Mijle wordt volgens Van Balen 1677 voor het eerst als burgemeester genoemd op 27 juni 1541. Hij heeft met onderbrekingen tot 1572 de stad geregeerd. In 1572 komt de toevoeging van „Ambachts-Heere van der Mijle” etc. Zie ook Van Beverwijck 1640, en Belonje 1972. Behalve het ambacht De Mijl, door vererving in bezit gekomen, schijnt hij op het eiland van Dordrecht *ten tijde van dit conflict*, m.i. omstreeks 1560, overal wat land te bezitten, het zal hier gaan om stukjes privébezit. De toevoeging in de tekst: „...Mijl ende in Dubbeldam” is een stukje land in dat dorp, grenzend aan de Mijl, later verwierf hij geheel Dubbeldam. Hij was een aanzienlijk man en koningsgezind.
- ⁶ Alle opkomende gronden waarvan geen bewijsstukken van eigendom konden worden aangetoond, vervielen aan de Graaf van Holland, als verlaten land naar het oude dijkrecht. Er werd heel wat uitgevochten, talrijke processen getuigen daarvan. Een invloedrijk persoon kon door zijn gezag de grenzen verleggen en bijvoorbeeld een viswater in zijn voordeel bewerkstelligen. De

- werkelijke maten van bijvoorbeeld een ambacht was in de meeste gevallen niet meer na te gaan. De opgaven op oude kaarten zijn dan ook globaal.
- ⁷ Lips 1938, weekblad „Rondom de Giessen” 11-3-1938 en Verhey 1960. De coördinaten zijn 116.450.425.425, kaartblad 38 D (topografische kaart).
- ⁸ De tekst begint met: „t Lant vande neuwe kerck leggende ande steede van Dordrecht buyten ande molens/t selve is groet . . .” enz. en even verder „ende Daer is een tuyn van Ries geslage after Cappeleke van Maria Die Dorreboem”, enz. „Onze Lieve Vrouwe kapel van den Dorren boom” werd gesticht in 1317 (Van Dalen 1931, 272) en werd verwoest door de watergeuzen in 1572. Zie ook Van Balen 1677, 847: „Capelle buyten de Vuilpoort”, waar nu de Hoge Bakstraat is. Volgens de tekst gaat het over land van de Nieuwkerk, volgens de meer C. J. P. Lips uit Amsterdam lagen deze eigendommen van de Bomkade tot de Weeskinderendijk. Ik dank de heer Lips voor de gegevens over de kapel.
- ⁹ Zie o.a. Gotschalk 1971 b, 671—673 en Fockema Andrea 1950, 41 e.v. Een ongunstige tijd voor herstel door politieke verdeeldheid; maar ook maaiveldverlaging door ontwatering en vervening dikwijls tot vlak achter de dijken, het z.g. darinkdelven.
- ¹⁰ Dit Latijnse stuk is vooral van groot belang omdat de parochiepriesters van o.a. Dubbelmonde, Papendrecht, Hardinxveld en Rieda (bij Werkendam) er in genoemd worden. In de 11de eeuw bestonden deze plaatsen dus al en hadden al een kerk. Bij dit document werden als getuigen maar liefst 47 namen genoemd. Van de geestelijkheid 34 en 13 leken, behalve de parochiepriesters uit de verre omgeving, ook kanunniken en proosten afkomstig uit de verschillende kapittelkerken van Utrecht, alsook een aantal uit het gevolg van de bisschop zelf. (Sliedrecht-zuid behoorde met Houweninghen tot het aartsdiakonaat van de Dom). Vastgesteld tijdens het bewind van keizer Hendrik IV (1056—1105). Van den Bergh, OHZ., I, nr. 95; Koch, OHZ., nr. 93; C. J. P. Lips, weekblad „De Merwebode” 1936—1938; Van der Aa, 5de deel 1844: „Hougninke wordt vermeld in een charter van de 23e bisschop van Utrecht, voormalig dorp en kerk, dat tot de partijen van Sliedrecht behoorde.”
- ¹¹ De familie Both kwam uit de oostelijke hoek van de Grote Waard, volgens oorkonden vooral uit Eem en Eemkerk. Deze Both, de kerk werd naar zijn naam genoemd (BOITESKERKE), was dan ook waarschijnlijk ambachtsheer van Houweninghen in de vroege periode. Vriendelijke mededeling van de heer P. A. Hendrikx Amsterdam. Dit zeer oude dochterkerkje van Sliedrecht, de voorganger van de nu herontdekte kerk, is wellicht opgetrokken geweest uit hout en tufsteen en zou misschien op dezelfde plaats gestaan hebben. Dit kerkje is vermoedelijk in de eerste helft van de 13de eeuw vervangen door nieuwbouw, dus onder de abt van Mariënweerd.
- ¹² 1168, de goederen van Houweninghen, die Hendrik van Cuyk in bezit had, worden afgestaan aan de abdij van Mariënweerd (Mariënweerd, een congregatie van de abdij St.-Petersdal op de Stromberg te Heysterbach, Duitsland). Evenals de abdij van Floreffa was ook Mariënweerd een Praemonstratenzerklooster.
- 1181, Herman, abt van Floreffa verkoopt land te Houweninghen aan de abdij Mariënweerd, en doet afstand van aanspraken op de kerk aldaar. Van den Bergh, OHZ., II nr. 1 en 2 (nalezing), Koch, OHZ., nr. 204.
- 1266, 8 juli: een verklaring van ridder Philips de Molnare, dat hij voormaals (dus onder Graaf Willem II) als baljuw van Holland een onderzoek had ingesteld over het recht van Mariënweerd op de kerk van Houweninghen, en heeft bevonden dat zij die wettig bezat. Van den Bergh, OHZ., II nr. 39 (nal).
- 1269, 14 december: Dit document dat handelt over een Dordts burger, genaamd Godschalk de Schrijver, is bekrachtigd door drie geestelijken, twee uit de omgeving, namelijk Theodorico van Stolwijk, Egidio van Barendrecht en de pastoor van Houweninghen, namelijk *Amilio*. Het is de eerste keer, dat we de naam van een geestelijke van ons dorp tegenkomen. Van den Bergh II, nr. 49 (nal).
- Na 1269 volgt er nog een charter uit 1307, 24 september. Graaf Willem III doet uitspraak in de geschillen tussen Gerard van Horne, heer van Altena en Jan van Arkel met zijn aanhangers, de heren van Giessen. Het huis van Van Giessen is door Gerard zwaar beschadigd. Als tegenmaatregel heeft Jan van Arkel met zijn aanhang veel schade aangericht in het gebied van Gerard van Horne. Een merkwaardige gewoonte komen we hier tegen. Voor deze schade moesten zij een forse oorlogsschatting betalen waarvan een vierde deel elk jaar betaald moest wor-

- den op de *Eerste Kerstdag* in de kerk van Houweninghen. Op 11 september 1308 doet Willem III wederom een uitspraak na een onderzoek over het kasteel van Giessen. Is het een leen, eigendom, enz. De gevangenen te Sleenwijk moeten vrij komen, en voor het doden, roven en brandstichten in Woudrichem en omgeving door de heren van Arkel en zijn aanhang moeten zij op St.-Pietersdag, en op de dag van St.-Martinsmis de schade betalen: „Ende dit ghelt zal men betalen telken termine te Houweningherkercke”. Korteweg 1948, 2de stuk, nr. 43, p. 27 e.v.
- ¹³ Het klooster Eemsteijn in Eemkerk wordt na een aantal jaren overgeplaatst naar Kijfhoek in de Zwijndrechtse Waard. De restanten van de kerk van Broek dienen voor de stichting van de nieuwe kerk te Cillaarshoek enz. Te Almsvoet wordt na 1430 de tol niet meer verpacht. Fockema Andrea 1950, 43 en 44; Visser ongedat., 68; Leenders 1982, 158. Zie ook Lips 1974, deel I, 282 en 394.
- ¹⁴ Het „Gat van de Oude Wiel” en de uiterste punt van het eiland van Dordrecht, „de Kop van de oude Wiel” zijn namen die betrekking hebben op de doorbraken te Werkendam. Raemaer en Fockema Andrea schrijven het ontstaan van de oude Wiel toe aan de doorbraak uit 1374. Nu nog zijn de jongere doorbraken o.a. De Hoogkil, tegenwoordig „Het Gat van de Hengst” genoemd, (in mindere mate de Bassekil) en de Helsloot in het landschap zichtbaar.
- ¹⁵ Door afdamming van de Maas werd de loop tweemaal gewijzigd. In de 13de eeuw ontstond hierdoor de Nieuwe Maas, welke bij Woudrichem in de Merwede uitmondde. Sindsdien kreeg de Merwede veel te veel water te verwerken. Doordat het water sinds 1421 een kortere weg naar zee had gevonden via de brede delta van de Biesbosch, kreeg de Merwede percentagegewijs maar heel weinig water te verwerken, waardoor hij begon te verzanden met alle gevolgen van dien. Dordrecht voelde zich bedreigd voor zijn handel en de Alblasserwaard (Gorkum) vreesde dijkdoorbraak, welke niet uit bleef. Zie o.a. voor de doorbraken, de pogingen om de killen te dichten, zelfs het plan om de Merwede geheel af te dammen enz.: Blanken Jz. 1819 en o.a. Baardman ongedat., 13, 14 en 15, alsook Van Vechoven 1727.
- ¹⁶ De ontginning in de Grote Waard is vanuit het oosten begonnen. In het noorden is de bewoning het eerst vanuit de hoogste plekken langs de Merwede begonnen, en dan naar het zuiden toe verkaveld. De Graaf heeft hetzelfde verloop van de Merwede (o.a. kaart VTH 19036). Meer over de ontginning en de machtsontplooiing van de Graven en de Geestelijkheid, met de nadruk in het oosten en zuiden van de Grote Waard, bij o.a. Stol 1981, 132—135; Korteweg 1937; Brokken 1982, 121—127; Mosterd 1982, 133—139.
- ¹⁷ Bij het samenstellen van dit artikel is het niet mijn bedoeling geweest diepgaand op allerlei bijzaken in te gaan. Er is ook weinig archiefonderzoek verricht wat betreft lenen en achterlenen over Houweninghen. Ongetwijfeld heeft het oude geslacht Van Riede het ambacht verschillende malen in leen gehouden van de Heren van Altena, want je merkt een duidelijke Altenase invloed. Altena maakte eertijds deel uit van het oude graafschap, de gouw Teisterbant. Het behoorde sedert de 11de eeuw aan Kleef, in 1332 aan Graaf Willem III van Holland, en door erfenis in leen aan de Graven van Hoorne. We lezen van tienden, inkomsten uit de visserij enz. Enkele meldingen volgen hier: In 1181 kwam grond toe aan Gotschalk van Wijngaarden, Koch, OHZ., nr. 204. De tienden die Dirk van Brederode in zijn bezit had en deze verkoopt als leen aan zijn zoon Willem in 1317. Dit leen gaat over op zijn zoon, ook Willem genoemd in 1383 bij Margaretha van de Merwede. De Fremery, (suppl.) OHZ., nr. 218.
- Verder een leenakte uit 1381 waarbij graaf Willem VI van Horne, heer van Altena een strook grond geeft met tienden, het gerecht, de molen, enz. aan Herberen van Riede. Het gerecht te Houweninghen werd tot 10 schellingen toe in leen gehouden van de heer van Altena. In 1390 wordt dit leen nogmaals aan hem verlengd, en dan onder Willem van Beieren, heer van Altena. Korteweg 1937 en 1948.
- In de 15de eeuw krijgen de heren van de Merwede 6 morgen land met het Houweningse wiel in hun bezit.
- J. C. Kort, Repertorium op de lenen van de Merwede, 1319—1801 in ons voorgeslacht. *Maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie*, nr. 269, jan. 1978, 16.
- ¹⁸ Kaart van Cornelis Schilder, archief Dordrecht, nr. 810, en overgenomen door J. C. Raemaer. Voor de reconstructie heeft hij de naam van dit weggetje, sijnlwech, toegevoegd. Stellig een naam die nog voortleefde in de herinnering van mensen uit de omgeving. Kaart Hingman VTH 1903b lijkt veel op kaart van Schilder. Hier staat 't Sijnlweer; ook de kaart van Pieter Sluijter, 1560 (Archief Dordrecht) is van belang.
- De Rijnlandse morgen en roeden werden in deze streken gebruikt. In de 16de eeuw werd globaal de afstand tussen de Merwede en

- Maas op 1500 roeden gesteld, van de Merwededijk tot de Graaf minder dan de helft (het ambacht Merwede buiten beschouwing gelaten). Bij Houweninghen zal dit circa 2 km zijn. De Graaf moet *hier* gezocht worden in de huidige Nieuwe Merwede en aan de zuidkant ervan (zie afb. 1 en 5). Zie ook 740ste inv. nr. archief van de Graf. rekenkamer, Rijksarchief, Den Haag.
- ¹⁹ Deze namen duiden op Zuidnederlandse grondbezitters. Gouverneur Anthonie Schets van Grobbendonck was een bekwaam bevelhebber onder aartshertog Albertus, de tegenstander van Prins Frederik Hendrik bij het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629. Hij is genoemd naar het gelijknamige plaatsje bij Turnhout. Evenals Anthonie Schets is ook de heer van Tilburgh (Huybert van Malsen) door huwelijksbanden met de heer van Hargem aan deze grond gekomen. (Splinter van Archem op kaart VTH 1958a in Kort Ambacht: 11 morgen en 315 roeden).
- ²⁰ Zie vooral Verheij en Schönhage 1949. Als ook Verhey 1960, waarin uitgebreid de gehele omgeving is beschreven op vegetatie, de data van inpoldering, de afdamming van de geulen langs de Merwede, enz. Voor de overige toponiemen binnen het grondgebied van Houweninghen zie afb. 1 en 5.
- ²¹ In Hingman 1885 leest men over dit dijkvak van Houweninghen het volgende: „Ten eijnde vande voirs. weeren van Cort Ambacht begin Houweninghe, daer noch een stuck van den ouden dijk staat met een peerboom”. Deze boom komt voor op de kaart behorende bij het verbaal van 1560 (het bovenaangehaalde is uit het verbaal van 1521—1523).
- ²² Fockema Andrea 1950, 10. Ook Jac. van Oudenhoven's *Out Hollant nu zuyt-Hollandt*, Dordrecht 1654, noemt deze dijk n.a.v. een charter van Graaf Willem III uit 1314, een verordening over de dijkschouw uit te voeren 3 x per jaar door de „schout van eenen yegelijcken Ambachte”. „Die van Werckendam ende die van Houweninghen den Dijk die haer toebehoort, tot Geert die Wittenlande ende een deel van het slijck dat hem aenkomt, ende die van Giessenmond den Dijk bij Robbenshouve . . .”, en zo verder naar het westen. Met dit Giessenmonde wordt volgens onbetrouwbare reconstructiekaarten en enkele oude schrijvers een dorp bedoeld, gesitueerd in onze polder of in het voormalige Cort Ambacht. Dit is onmogelijk, in oude akten waarbij Giessenmonde wordt genoemd betreft het vaak de visserij aan de noordoever van de Merwede, vóór- en in de mond van de Giessen, er ontstond ook verwarring met de naam *Giessen-dam*. In bovengenoemd charter zou dus met deze naam een gedeelte van de dijk tegenover de Giessenmond mee bedoeld worden.
- ²³ Het betreft hier een lichtgrijs wijnkannetje met bruine partijen en tamelijk gladde wand met zoutglazuur. Waarschijnlijk een produkt uit Langerwehe. De vorm komt overeen met afb. 21b uit J. G. N. Renaud, *Middeleeuwse ceramiek, AWN-monografie*, nr. 3 (1976), maar dan slanker en zonder randstempel. (Vriendelijke mededeling P. Verhagen, Gorinchem).
- ²⁴ Verheij e.a. 1961, 22, 23 en 24 (I. S. Zonneveld), *Blanken Jz.* 1819.
- ²⁵ Het geslacht Houweninghe(n) (wellicht ook Houwelingen) heeft zich naar dit dorp genoemd. Het geslacht van Houweninghe, Kuyck van Houweninghe kwam voornamelijk in Gorkum, de Woudrichemerwaard, het Land van Heusden en Altena en de Langstraat voor. Het geslacht gaat echter niet verder terug dan de 16de eeuw. D. G. van Epen, 's-Gravenhage, *Het Nederlands Patriciaat*, 1923, 13de jrg., 107.
- De naam Houweningswater met de Sneepkil is een nog bestaande kreek, gevormd na 1421. Echter ook een gedeelte van de Merwede (Meruada of Meriwida), in de oorkonde uit 877 en 897 van de Oude Wiel tot het Gasthuiswater bij Craayestein was een viswater dat van 877—1700 eigendom was van de abdij van Nijvel (Nivelles), 30 km ten zuiden van Brussel. In de Registeroverdrachten van Naaldwijk, *de akte uit 1700*, staat de naam *Houweningewater*. Koch, OHZ., nr. 20 en 22. *Cartularium van Nijvel*, Brussel.

Literatuur

- Aa, A. J. van der, 1844. *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*. Gorkum.
- Baardman, C. e.a., *De ruige Biesbosch*. Den Haag.
- Balen, van, 1677. *Beschrijvinge der Stad Dordrecht*. Dordrecht.
- Belonje, J., 1972. Het ambacht Van der Mijle met zijn leenkamer, *Hollandse Studiën* 3.
- Bergh, L. Ph. C. van den, 1866—1873. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, 2 dln. Amsterdam en 's-Gravenhage.
- Beverwijck, Joh. van, 1640. *'t Begin van Holland in Dordrecht*. Dordrecht.
- Blanken, J., 1819. *Memorie*. Amsterdam.
- Brokken, H. M., 1982. De voormalige Hollandse gebieden in de provincie Noord-Brabant, *Holland*, nr. 3—4, 121—127.
- Dalen, J. L. van, 1922. *De St. Elisabethsvloed na vijf eeuwen berdacht*. Dordrecht.

- Dalen, J. L. van, 1931. *Geschiedenis van Dordrecht*. Dordrecht.
- Esch, C. van der, 1965. Romeinse en Middeleeuwse vondsten in de Sliedrechtse Biesbosch. *Westerbeem* XIV, 158—162.
- Fockema Andrea, S. J., 1950. *De Grote- of Zuid-Hollandse Waard*. Studiën over Waterschapsgeschiedenis III. Leiden.
- Fremery, J. de, 1901. *Oorkondeboek van Holland en Zeeland*, suppl. Van den Bergh, 's-Gravenhage.
- Gotschalk, M. K. E., 1971a. *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*. Deel I en II. Assen.
- Gotschalk, M. K. E., 1971b. De St. Elisabethsvloed. *Spiegel Historiaal*, 6de jrg., nr. 12, 668—675.
- Hingman, J. H., 1885. *De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard in 1421*. Den Haag.
- Koch, A. C. F., 1970. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. 's-Gravenhage.
- Korteweg, K. N., 1937. *De heerlijkheid Altena en de Veer- en Visrechten op het boven-einde der Merwede*. Purmerend.
- Korteweg, K. N., 1948. *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*, 2de stuk. Utrecht.
- Leenders, K. A. H. W., 1982. Land en water tussen de bergen. *Holland*, nr. 3—4.
- Lips, C. J. P., 1938. Oudheidkundige vondsten in de Biesbosch, *Dordrechts Nieuwsblad*, Dordrecht 12 maart.
- Lips, C. J. P., 1974. *Wandelingen door Oud Dordrecht*. Deel I. Zaltbommel.
- Modderman, P. J. R., 1955. De bewoonbaarheid van het riiverkleigebied in de loop der eeuwen, *Tijdschrift van het KNAG* 72, 30—38.
- Mosterd, M., 1982. De goederen van de abdij Berne in het land van Heusden tot 1236, *Holland*, nr. 3—4, 133—139.
- Ramaer, J. C., 1899. *Geografische geschiedenis van Holland bezuiden den Lek en de Nieuwe Maas in de Middeleeuwen*, Den Haag.
- Stol, T., 1981. Opkomst en ondergang van de Grote Waard, *Holland* nr. 3—4, 129—145.
- Teixera De Mattos, L. F., 1936. *De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland*, deel IX, afd. VI 's-Gravenhage.
- Vechoven, Jac. van, 1727. *De noodlijdende Alblasserwaard ofte omstandig verhaal van de dijk- en inbreuken*. Dordrecht.
- Verhey, C. J. e.a., 1961. *De Biesbosch, land van het levende water*. Zutphen.
- Verhey, C. J. en Schönhage H. A., 1949. *Tussen Merwede en Amer*, een beschrijving van de Biesbosch, ANWB.
- Verhey, C. J., 1960. *De Sliedrechtse Biesbosch*. Ongepubliceerd RIVON-verslag. Dordrecht.
- Visser, A., *Werkendam ontdekt verleden*, fragmenten uit de geschiedenis van Werkendam en De Werken. Werkendam (ongedateerd).

Kerkbuurt 16,
3354 XK PAPENDRECHT.